

és szójátékokban rejlő kreativitás rengeteg lehetőséget nyújt a szókincs fejlesztésére, amit példákkal, feladatokkal illusztrál a szerző. A cél világos: képessé tenni a diákokat arra, hogy nyelvtudásukat önállóan fejleszteni tudják. Ennek érdekében a tanárnak ki kell lépnie a szűken értelmezett nyelvtanításból, interdiszciplináris szemlélettel és differenciált módszerekkel kell rendelkeznie – ezt fogalmazza meg a könyv végkövetkeztetése, és ez a feladat áll a tanárképzés előtt is.

A könyvet részletes bibliográfia, illetve függelékben a felméréshez alkalmazott teszt-sorozat zárja.

Körmendy Mariann

D. Herberg – M. Kinne – D. Steffens:

Neuer Wortschatz. Neologismen der 90er Jahre im Deutschen

K. Eichinger és P. Wiesinger (szerk.):
Schriften des Instituts für Deutsche Sprache

M. Bd. 11. Walter de Gruyter: Berlin/
New York, 2004. 393 p.

A neologizmuskutatás sokáig nem játszott említésre méltó szerepet a német lexikográfiában. Az *Institut für Deutsche Sprache* [IDS] munkatársai foglalkoztak ugyan a fordulat éveinek szókincsével, de ennek a munkának a során sem jött létre a tudományos lexikográfia elvein alapuló neologizmus-szótár, mely kiegészítője lehetett volna a nagyszótáraknak. Csupán zsebszótár-formátumban megjelent szókincs-gyűjtemények (trendszótárak, csoportnyelvi szótárak stb.) mutatták be kivonatban az új lexikát. A 90-es évek második felében az IDS vezető szervei elhatározták, hogy eleget tesznek dokumentációs feladatainak a neologizmusok és a neo-szemantizmusok tekintetében, és a germanista neologizmus-kutatást mint hosszú távú feladatot jelölték meg. Így jöhetett létre az első valódi neologizmus-szótár.

Doris Steffens a következő definíciót adja meg, amely alapján a lemmaszelekció megtörtént: „Neologizmus lehet egy új szó, egy új szóösszetétel vagy egy meglévő szó új jelentése, amely a nyelvfejlődés egy bizonyos szakaszában egy kommunikációs közösségekben keletkezik, elterjed, és a nyelvhasználók többsége egy bizonyos ideig újnak érzi, és nyelvi normaként általánosan elfogadja” [a recenzen fordítása]. Steffens a fogalom meghatározáshoz következetesen ragaszkodik, és a definíciót 2005-ben is majdnem szó szerint megismétli. Ugyanez a fogalom-meghatározás jelenik meg a szótár bevezetőjében is.

A neologizmus típusait a szerzők a kifejezésbeli (alaki) és tartalmi (jelentésbeli) jegyek bilaterális jellegéből vezetik le. A neologizmusok tehát azzal válnak ki a megszokott szókincsből, hogy vagy az alakjuk és a jelentésük, vagy csak a jelentésük alapján újnak tűnnek. Ezért a következő típusokat különböztetik meg a szótár előszavában: új lexéma, új frazeologizmus, új jelentés. Már 2001-ben Steffens pontosan körülhatárolta azt is, hogy mit ért „új”-on: „új” azt jelenti, hogy az adott szavak a vizsgálati időszak elején még nem tartoztak a köznyelvbe, de a vizsgálati időszak végén már többé-kevésbé elfogadottá váltak. Megemlíti, hogy egy év időszakán belül nehéz olyan nyelvi egységeket találni, amelyeket újaknak és ugyanakkor már általánosságban elfogadottnak nevezhetünk.

A szótár viszonylag zárt és áttekinthető tárgyterülettel rendelkezik. 2002-ben lezártnak tekintették annak a szűken 700 neologizmusnak a leírását, amelyek a XX. század 90-es éveiben a szókincs általános nyelvi részében meghonosodtak. A szótár tárgyának tartományát a szótár címe is azonnal meghatározza: neologizmusok. Eszerint tehát a szótár egy nyelvű értelmező szótár. A szótár XML-kódolt szócikkeken alapszik, amelyeket az IDS neologizmus-kutatócsoportja kísérletként dolgozott ki 1999 és 2002 között az *ellexiko – Wissen über Wörter* nevű lexikai–lexikológiai információs rendszer keretén belül. A szócikkek internet-változatának átdolgozása nyomtatott szótárrá 2003-ban készült el.

Az előszóban Dieter Herberg és Doris Steffens, a kutatócsoport előző és jelenlegi vezetője köszönti a felhasználót. A figyelem felkeltésére néhány példát hoznak, és röviden ismertetik a szótár létrejöttének folyamatát. A bevezetőben sor kerül többek között a szótár koncepciójának és a lemmaszelekciónak, a szelekciós kritériumoknak a pontos leírására. A szerzők részletesen elmagyarázzák, hogyan zajlott az internetes változat nyomtatott változattá alakítása. A felhasználói útmutató a szótár méretéhez képest igen részletes: majdnem 20 lapon közöl rendkívül hasznos adatokat nemcsak a laikusok, hanem a nyelvészek számára is. A betűrendes szójegyzék képezi a szótár törzsanyagát. A 700 neologizmus a címszavakkal és az azokhoz rendelt adatokkal együtt összesen 386 oldalt tesz ki. A források két nagy csoportra oszlanak: az elektronikus korpuszra és a nyomtatott újságokra, illetve folyóiratokra. Az elektronikus korpuszhoz a 14 napilap mellett hetilapok és havi, illetve kéthavi lapok is tartoznak. A primer irodalomban 22 olyan általános és szakszótár került felsorolásra, amelyek 1990 után jelentek meg. A szerzők neologizmusokra vonatkozó publikációs listája zárja a szótárt.

Mint fentebb említettem, a XX. század 90-es éveinek neologizmusait kodifikálták. A válogatás szempontjai a következők voltak: kiindulópontként kiválóan bizonyult az 1990. október 3-i dátum, a német egység és ezzel az egységes beszélőközösség kialakulása; 10 év a neologizmuskutatás szempontjából sem nem rövid, sem nem hosszú; a végpont pedig egy markáns év, az évtized és egyben az évezred vége.

A makrostruktúra szempontjából megállapítható, hogy a szótár a teljes szókincs egy kisebb szeletét kodifikálja, így a címszavak száma a hagyományos szótárokéhoz viszonyítva alacsony. Az eredeti szólistáról 700 neologizmust válogattak ki. Az IDS 2002. március 14–16. között megtartott éves konferenciáján az anglicizmusok elterjedését mérsékeltnak ítélte, mivel a neologizmusoknak csak 40%-a külső, azaz anglo-neologizmus. 60% belső,

tehát a német nyelven belül képzett neologizmus. Közöttük azonban rengeteg a hibrid képződmény. Nagyon magas a fogalomszavak aránya, azon belül is a főneveké: 85% főnév, szűken 10% ige, a többi melléknév, határozószó és kötőszó. Az új lexémák és az új frazeologizmusok összesen 93%-ot tesznek ki, az új jelentések pedig 7%-ot. A neologizmusok elrendezése betűrend alapján történt. Ha egy új frazeologizmus főnevet tartalmaz, akkor a frazeologizmus a főnév kezdőbetűje szerint került felvételre. Amennyiben a frazeologizmus első tagja melléknév, akkor a melléknév kezdőbetűje szerint sorolták be a szerzők. Pl. *globale Dorf*, das. A szótárban feltüntetik a frazeologizmus minden tagját, és az utaló címszavak átirányítják a felhasználót ahhoz a címszóhoz, amely alatt az összes információ megtalálható.

A lemmaszelekció körültekintő, aprólékos, gondos munkával történt. A korpuszból egyéni kivonatolással nyertek egy szóanyagot, amelyből egy átfogó szójegyzéket készítettek. Ezek lettek a neologizmus-jelöltek. Az eleinte a szubjektív nyelvi kompetencia alapján kiválasztott szövegekben gyakran voltak olyan lexikai egységek, amelyek már a 80-as években fellelhetők voltak, így ezeket ki kellett selejtezni. Az objektívva tétel kétféleképpen oldódott meg: a talált egységeket az 1990 előtt megjelent szótárakkal hasonlították össze, majd felkutatták a lefedettséget az IDS 1991 előtti összehasonlító korpuszában. Ezek után elkülönítették az 1991 előtt már létező szavakat, pl.: *Schnupperkurs*, *Pay-TV*. Ha a szavak ezekben a szótárakban vagy a korpuszban nem vagy csak esetlegesen fordultak elő, akkor tovább vizsgálták őket. Ki kellett még deríteni, hogy a kiválasztott szavak 1991 után valóban relevánsakká váltak-e. Ezt azon a szövegtörzsről vizsgálták meg, amely csak 1991 utáni szövegeket tartalmaz. Kiszűrték azokat a szavakat, amelyek nem tartoznak a német szókincs kommunikatív elismert köznyelvi részéhez. Ide tartozik többek között a speciális szaknyelvi lexika, pl. *Scad Diving*; az okkazonalizmusok, pl. *Sportoholic*; a

regionalizmusok, pl. *Genparadeiser* és az osztrák, illetve a svájci nyelvhasználat. Felmerült a kérdés, hogy egy adott szó a szaknyelvből került-e át a köznyelvbe. A tudományos ismeretterjesztő műfajokban fellelhető szavakat valószínűleg az olvasó maga is alkalmazza nyelvhasználatában, ezért állítható, hogy ezek is az általános nyelv tartozékai.

A címszavak a legkülönbébb szakágazatokkal mutatnak kapcsolódási pontokat: számítástechnika: *doppelklicken*; társadalom: *Ostalgie*, *Minijob*; média: *Bezahlfernsehen*; sport: *inlineskaten*; gazdaság: *Globalisierungsfalle*, *outsourcen*, *Scheinselbstständigkeit*; bank: *Onlinebanking*; szabadidő: *Hüpfburg*; telekommunikáció: *Handy*.

A gyűjtött szavak minden bizonnyal a XX. század 90-es éveinek fejlődését tükrözik. Fontos volt, hogy a kiválasztott szavak mindenképpen a német nyelvhasználatához tartozzanak. Ide sorolandók azok az anglicizmusok is, amelyek már asszimilálódtak a németben. Az új jelentések felvételénél egy további kritérium látszott kézenfekvőnek: meg kellett állapítani, hogy valóban új jelentésről, vagy a már meghonosodott lexikai egység új használati módjáról van-e szó, lásd *abziehen*.

A mikroszerkezetről elmondható, hogy amikor 2002-ben az XML-kódolásban megvoltak a szócikkek, de a prezentáció az *lexiko* modulban még nem volt lehetséges, a szerzők előrehozták a nyomtatott változat elkészítését. Azonban az egyes szócikkekre sokkal kevesebb hely állt rendelkezésre, mint az internetes változatban. A szükséges rövidítések és tömörítések ellenére a szerzők azon voltak, hogy a leglényegesebb információk megmaradjanak, és azokat felhasználóbarát módon közöljék. A szócikkek felépítése alapvetően nem tér el a hagyományos nyomtatott lexikográfiai szokásoktól, de az egyes adattípusok sorrendje különbözik az általános egynyelvű szótár megszokott szócikk-sémájától. A szócikkek terjedelmesebbek és részletesebbek, mint a hagyományos egynyelvű szótárakban, és sok újszerű adatot is közölnek. Az eltérések a

szókincs-szelet különlegességéből adódnak. A szócikkek két fő részből állnak: címszóból és szócikktestből. A szócikktest további tagolással válik könnyen áttekinthetővé, tehát jellemző a szövegsűrités viszonylag enyhe foka. Ez rendkívül felhasználóbarát megoldás.

Minden egyes kodifikálandó lexéma a következő szempontok szerint került elemzésre (továbbiakban külön számozott részekben): 1. szócikkfej; 2. helyesírás és kiejtés; 3. jelentés és használat; 4. nyelvtan; 5. történeti és tárgyi adatok; 6. kritikai és normatív megjegyzések. – A felsoroltak közül az első három szempont kötelező, a második három pedig fakultatív jellegű volt. Monoszémia esetén egy olvasatot adtak meg, poliszémia esetén pedig többet. Az olvasatokat beszámolták. Az első olvasat még a 3. szempont (jelentés és használat) előtt megjelenik. Ugyanakkor minden olvasat elemzésre került a 3–6. szempontok szerint. A szempontok vastag szedése, az alcímek kiskapitális betűtípusa szolgálja az áttekinthetőséget.

(1) A szócikkfej élén a címszó vastagon van szedve, a hozzá tartozó névelő(k) vesszővel van(nak) elválasztva a címszótól. A főneveket és a főneves szerkezeteket határozott névelővel látták el, és megadták a névelővariánsokat is. Amennyiben a névelő használata az olvasattól függ, akkor azt az adott olvasatban jelzik. Ugyanitt tudhatjuk meg a lexéma első megjelenésének idejét is. Az időszakot három nagy egységre bontották:

- 1991–1993 (vagyis a 90-es évek eleje óta),
- 1994–1997 (vagyis a 90-es évek közepe óta),
- 1998–2000 (vagyis a 90-es évek vége óta).

Egyes esetekben előfordulnak 2000 után felbukkant neologizmusok, illetve olyan lexémák, amelyek főképpen 1995-ben és 1996-ban voltak használatosak. A szócikkfejben természetesen az új helyesírást vették alapul a szerzők. Morfológiai változatok is előfordulhatnak, azaz rövidítések, a rövidítések feloldásai és a különböző formaváltozatok.

(2) A szócikk jellegétől függően vagy mind a helyesírást és kiejtést, vagy csak a kettő

közül egyiket adják meg a szerzők. A kiejtésre csak anglicizmus esetén térnek ki. Nem kódolják a helyesírást sem egytagú lexémák, sem meghonosodott lexémák új jelentéseinek esetében. A helyesírás leírásánál minden esetben a helyesírási norma ad alapot. Megkülönböztetnek azonban normavariánsokat is:

(a) két német főnévből álló, „s” affixum nélküli összetett szónál az egybeírt változat a norma: *Spielkonsole*; a kötőjeles írásmód pedig a normaváltozat: *Spiel-Konsole*;

(b) olyan anglicizmusok esetén, ahol az eredeti nyelvben egy melléknévből és egy főnévből álló szócsoporthoz állott (például az angol: *blind date*), az egybeírt változat a norma: *Blinddate*; a különírt változat pedig a normaváltozat: *Blind Date*;

(c) viszont anglicizmusok esetén, ahol az eredeti nyelvben egy többtagú melléknévből és egy főnévből álló szócsoporthoz állott (például az angol *Electronic Banking*), ott a különírt változat a norma: *Electronic Banking*; s az egybeírt változat a normaváltozat: *Electronic-banking*;

(d) végül olyan anglicizmusoknál, amelyeknek a második alkotórésze az eredeti nyelvben nem főnév (például az angol *burn-out*), ott a kötőjeles írásmód a norma: *Burn-out*; és az egybeírt változat a normaváltozat: *Burnout*.

A recenzens véleménye szerint a norma és a normaváltozat (írásváltozat) meghatározása a felhasználó szempontjából kissé zavaros. Az anglicizmusoknak a német nyelvben való meghonosodása igen jól követhető konvergenciós folyamat. A konvergencia-jelenségeket pedig nem normatív–purisztikus alapon kellene megközelíteni. Szerencsésebb lenne, ha az anglicizmusok helyesírását az asszimilációs folyamat tükrében, kontinuummodellben kodifikálnák pl. *Electronic Banking* > *Electronic-Banking* > *Electronicbanking*. Az elválasztást a hagyományos szótárakhoz idomulva függőleges vonallal jelölik a szó közben. A kiejtés alapja Duden 2000-es *Aus-sprachewörterbuch*-ja és Caerstensen/Busse 1993. évi *Anglizismenwörterbuch*-ja. A kiejtést csak anglicizmusok esetén kodifikálják, szög-

letes zárójelben tüntetik fel a transzkripciót. Hibrid képződmények esetén csak az angol alkotóelemek kerülnek átírásra – a német elemtől egy rövid függőleges vonallal elválasztva. Több kiejtésváltozat esetén a német kiejtéshez legközelebb esőt jelölik, majd attól távolodva kodifikálják a kiejtésváltozatokat, de csak a változó szótagra vonatkozólag. – A hangsúlyos szótagot rövid függőleges vonallal jelzik a hangsúlyos szótag előtt. A hangsúlyváltozatok is jelölésre kerülnek, illetve a fő- és mellékhangsúlyt is jelzik a szó belsejében.

(3) A jelentés megadása a kodifikált szó körülírásával történik, melyet egy szinonimával, egy másik neologizmussal vagy egy régebbi szóval egészítettek ki. Adott esetben a definícióba kerek zárójelben magyarázó kiegészítések kerültek. Amennyiben az új jelentés angol mintára képződött, utalnak a szó eredeti angol jelentésére, de azt már külön nem definiálják. Szinonimaként, illetve antonimaként újabb neologizmusokat adnak meg. Az előfordulásokat a korpuszban fellelhető szövegrészletek támasztják alá, ami a szótár egyik különlegessége. Általában három szövegrészletet közölnek, de az egyértelműség kedvéért néha több idézetre is sor kerül. A kodifikált szó mindig vastagon van szedve. Amennyiben egy adott szó gyakran előfordul egy másik kontextuspartnerrel egy szöveggörnyezetben, akkor ezt jelzik a kommentárban. Napilapoknál jelölik a pontos dátumot, heti és havi lapoknál csak az évet és a számot. Az internetes idézeteknél a találat időpontját jelzik. Felhasználóként még tökéletesebbnek és még meggyőzőbbnek érezném, ha a különböző névelőhasználat az idézett szövegekben is explicit módon kerülne bizonyításra; pl. *A die E-Mail*, tehát a nőnemű változat olvasatához rendelt újságcikk-részletekből nem látszik egyértelműen, hogy valóban *die E-Mail* és nem *das E-Mail* olvasattal állunk szemben (lásd még: *Give-away*, *das*; *Globalplayer*, *der*). A szóval kapcsolatban megjegyzi a negatív, illetve pozitív megítélést. A kommunikációs szituáció bizonyos korlátozásaira utalnak, például a csak szóbeli nyelvhasználatra. A csoportnyelv alpont alatt

következetesen csak az ifjúsági nyelvhez tartozást említik meg.

(4) A nyelvtani adatoknál következetesen megjelenik a szófaj: a főnév, a melléknév, a határozószó, az ige és a kötőszó. Neologizmusok esetében mindig egyszerű a ragozás, például *bladen*: Prät. *bladete*, Part.II. *gebladet/gebladed*. A vonzat a „szintaktikai környezet” cím alatt szerepel. A szószerkezetek között szerepelnek a főneves szerkezetek, a melléknéves szerkezetek, az előljárósós szerkezetek, az igei szerkezetek és a mondatértékű szerkezetek. A szóképzés kategórián belül elkülönülnek az összetett szavak, a szóképzések, a rövid szavak és az igeiktős igék. A szóképzés produktivitását példákkal illusztrálják. Például egy igei szófaj mellett megjelenik az összes főnevesített változat és az összes igeiktős ige. Helyhiány miatt az összetett szavak csak részben kerülnek felsorolásra, viszont gyakorisági mutatók szerint.

(5) Amennyiben a neologizmus egy bizonyos személyhez kötődik, újságcikk-részletekkel bizonyítják a szó szerzőjének nevét és az első megjelenést. Ebben a részben utalnak az 1990 utáni szótárakban való első megjelenésre is. Ugyanitt enciklopédikus adatokat is közölnek a jelentésre vonatkozólag.

(6). Utalnak a *Gesellschaft für Deutsche Sprache* [GfdS] által gyűjtött *Wort/Unwort des Jahres* listákban való megjelenésre. Az általános szótárakban megszokott stilisztikai szintekre is történik utalás, például köznyelvi, gúnyos nyelvhasználat.

A keresést az utalások rendszere segíti, pl. a *Schluss mit lustig* szerkezet a *Schluss* lemmánál kerül besorolásra, de a *lustig* utaló szócikk is megjelenik a következőképpen: *lustig s. Schluss mit lustig*. Bizonyára a lemmák viszonylag alacsony száma és a betűrendes sorrend maximális figyelembevétel miatt nem volt indokolt a szómutató beiktatása. A meggyőző indokok ellenére is nagymértékben segítené a felhasználók munkáját egy teljes körű szómutató közlése a szótár utolsó lapjain. Amennyiben a felhasználó csak arra kíváncsi, hogy a 90-es évek neologizmusának

tekinthető-e a keresett szó vagy kifejezés, vagy hogy egyáltalán kódolva van-e, akkor elegendő lenne csak a listaszerű szómutató használata.

A szótár megjelenése óta a kutatócsoport több irányban folytatta a munkát. Az első irányvonal továbbra is a 90-es évek neologizmusainak feldolgozása, mert a módosított DTD-változatba való átvezetés kapcsán a szócikkeket át kell dolgozni. A kutatás következő lépcsőfoka az *lexiko* online-változat további bővítése és a nyomtatott szótárból kimaradt neologizmusok feldolgozása. Ezekkel a munkálatokkal párhuzamosan kiválasztják a jelenlegi évtized neologizmusait. A neologizmus-jelöltek az eredeti fogalom-meghatározásnak megfelelően kerülnek egy ideiglenes listára. Az a néhány szó, amely jó úton halad, hogy elfogadott legyen a köznyelvben, bekerülhet a neologizmus-szótár II. kötetébe. például *Riesterrente*, *Samenraub*, *Telestation*, *Verbraucher(schutz)ministerin*, *verpartnern*, *Wackel-Elvis* stb. Azokat a szavakat, amelyek megillet a neologizmus státusz, a szerzők egy kisebb terjedelmű címszólistán gyűjtik össze. Az *Alcopop*, *Gerichtsschow*, *Praxisgebühr*, *Sars* lexémák már fel vannak dolgozva. Ezeket is hamarosan közzéteszik interneten és nyomtatott változatban. Lehet, hogy hamarosan az *ebayen* is kodifikált lemma lesz? Kíváncsian várjuk.

Csák Éva

A. Jászó Anna

Csak az ember olvas. Az olvasás tanítása és lélektana (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XX.)

Tinta Könyvkiadó: Budapest, 2003.
188 p.

A főcímet Márai Sándortól kölcsönözte a szerző, a forrásul szolgáló bekezdésnyi idézet a könyv hátsó borítóján olvasható.